

Kratka povijest čovječanstva u biološkoj prizmi

Yuval Noah Harari, Sapiens: Kratka povijest čovječanstva, s engleskoga preveo Predrag Raos, Zagreb: Fokus, 2015., 479 str.

Neka od temeljnih i intrigantnih pitanja koja muče ne samo historijsku znanost, već i druge znanstvene discipline, poput biologije i filozofije, vezana su uz pitanje ljudskog podrijetla, položaja čovjeka u okolišu koji nastanjuje te naposljetku u prostornom kontekstu cijeloga svijeta. Jedna od stavki koje se sve donedavno zanemarivalo u historijskoj znanosti jest uzimanje u obzir da ljudsko biće također funkcionira po temeljnim biološkim zakonima te da se u određenim stavkama ne razlikuje toliko od drugih pripadnika životinjskog carstva.

Djelo popularne znanosti autora Yuvala Noaha Hararija *Sapiens: Kratka povijest čovječanstva* zato dolazi kao svojevrsni podsjetnik na to zanemarivano gledište ljudske povijesti. U fokusu je djela sagledavanje vrste *Homo sapiens* kroz biološku prizmu tijekom njegova razvoja i uspona na položaj dominantne vrste na planetu. Harari razvoj *sapiensa* razrađuje kroz četiri temeljne prekretnice u biološkoj prošlosti modernog čovjeka te tako i strukturira knjigu. Sukladno s time, knjiga je podijeljena na četiri dijela: kognitivnu revoluciju (str. 11-91), agrarnu revoluciju (str. 93-182), unifikacijsku revoluciju (183-273) i znanstvenu revoluciju (str. 275-456), dok završava kratkim pogovorom (str. 457-458), popisom priloga (459-461) i popisom bilježaka (463-479). Svaki od tih dijelova podijeljen je na nekoliko poglavlja u kojima autor razrađuje najvažnije stavke svake pojedine etape razvoja *sapiensa*, dok je svako poglavlje podijeljeno na nekoliko manjih podnaslova. Knjiga je obogaćena grafikonima i tablicama, kojima se pokušavaju istaknuti važne činjenice izražene u tekstu, te fotografijama.

Yuval Noah Harari (rođen 1976.) izraelski je povjesničar i profesor na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu. Doktorirao je na Sveučilištu u Oxfordu te se izvorno specijalizirao za srednjovjekovnu vojnu povijest, dok je u njegovu trenutačnom fokusu svjetska povijest i makrohistorijski procesi. Između ostaloga, područje je njegova zanimanja način na koji fundamentalni zakoni biologije utječu na povijest, čime se ovaj naslov i bavi.

Historijska je subdisciplina, u koju bi se djelo primarno moglo svrstati, svjetska povijest s makrohistorijskom perspektivom, no pritom je nužno istaknuti antropološko i biološko gledište koja su prisutna u djelu. Upravo se zbog dodavanja oba spomenuta gledišta djelo može kontekstualizirati u sklopu novijih strujanja u historijskoj znanosti, poput povijesti emocija. U ovoj je disciplini nužna suradnja s drugim znanostima, poput medicine ili biokemije. Što se tiče narativa, on je kronološki usmjeren te pokriva period od prapovijesti i pojave *Homo sapiensa* do sadašnjosti. Interpretaciju je autor komponirao na temelju recentnih znanstvenih radova iz polja biologije, biokemije, arheologije, sociologije i antropologije.

Glava prva *Životinja bez važnosti* (str. 13-30) otvara se kratkim uvodom koji se bavi kemijskom i biološkom evolucijom te razvojem bića i ljudi i njihovom biološkom sistematizacijom. Navode se tri temeljne revolucije u povijesti čovjeka: kognitivna, koja se dogodila prije oko 70.000 godina, agrarna, koja se datira 12.000 godina u prošlosti, te naposljetku znanstvena, koja je počela prije petsto godina te traje i dalje. Ovdje Harari naglašava da je fokus djela usmjeren prema tome kako gore spomenute revolucije utječu na ljude i bliske organizme. Autor se potom počinje baviti razvojnim putem čovjeka, svim

vrstama i njihovim širenjem. Ustvrdjuje da su svi ljudi imali velik mozak u odnosu na ostatak tijela te da je to dovelo do preusmjeravanja energije s udova. Druge dvije stavke za koje smatra da su važne za čovjeka jesu uspravan hod te koncentracija živaca i rafiniranje mišića šake i prstiju. Potom se bavi važnošću izuma vatre te navodi činjenicu da je kuhanje dovelo do promjena u probavilu čovjeka i rastu mozga te da vatrom čovjek više nije bio ograničen svojim fizičkim obilježjima kao druge životinje. Harari potom prati *sapienove* kretnje po svijetu i naseljavanje kontinenata izvan Afrike. Potom se bavi *sapiensovim* susretom s neandertalcima i razrađuje pitanje jesu li se neandertalci križali s modernim ljudima. Poglavlje zaključuje tvrdnjom da je *sapiens* osvojio svijet zahvaljujući jeziku.

Narativ Glave druge *Stablo spoznaje* (str. 31-52) počinje trenutkom kada je *sapiens* istrijebio neandertalce te kada je moderni čovjek razvio nove načine razmišljanja i komunikacije. Harari navodi da je kognitivna revolucija najvjerojatnije uzrokovana genetskom mutacijom u mozgu *sapiensa*. Potom skreće fokus na razvoj „tračanja“, tj. prijenosa najvažnijih informacija o drugim ljudima, što je bio ključ društva i suradnje. Autor se također bavi i važnošću prenošenja informacija o stvarima koje nisu stvarne, npr. religiji, što je kao posljedicu imalo mogućnost suradnje većeg broja ljudi. Na temelju toga zaključuje da *sapiens* danas živi u dvostrukoj zbilji, onoj objektivnoj, realnosti i onoj imaginarnoj, koja je nastala širenjem „mitova“, poput nacionalizma i zakona. Poglavlje zaključuje tvrdnjom da kognitivna revolucija označava prestanak biološkog proučavanja čovjekovih djelatnosti i početak povijesti, tj. da su biološki zakoni postavili osnove ponašanja *sapiensa*, dok se povijest događa u sklopu tih zakona.

Glava treća *Jedan dan u životu Adama i Eve* (str. 53-77) započinje tvrdnjom da su se mnoge sadašnje karakteristike čovjeka formirale još za vrijeme lovaca-sakupljača i da danas naše tijelo funkcionira tako da nam je um prilagođen životu lovaca-sakupljača koji je u interakciji s modernim okolišem. U fokusu je tog poglavlja bavljenje uvjetima života u kojima je čovjek živio između kognitivne i agrarne revolucije te autor navodi da se zbog male količine dokaza mora osloniti na metodu antropološkog proučavanja. Potom opisuje život zajednica lovaca-sakupljača na temelju njihova odnosa prema vjeri i ratovanju te ocjenjuje da je njihov život bio smisleniji i zanimljiviji od onoga pripadnika budućih poljoprivrednih društava.

Narativ u Glavi četvrtoj *Potop* (str. 79-91) oslanja se na praćenje uspona tehnoloških znanja *sapiensa*, točnije na izgradnju plovila i kvalitetnijih oružja, što je *sapiensu* omogućilo širenje po svijetu. Harari se potom bavi problemom izumiranja većine životinja u Australiji i Americi, razrađujući je li za to kriv samo čovjek ili klima, te naposljetku zaključuje da su ljudske djelatnosti, poput pretjeranog izlovljavanja i paljenja šuma, bile presudne u izumiranju niza velikih životinjskih vrsta.

Fokus Glave pete *Najveća podvala u povijesti svijeta* (str. 95-115) jest na određivanju početaka agrarne revolucije te ona započinje tvrdnjom da je *Homo sapiens* jedina vrsta koja je sposobna manipulirati biljkama i životinjama po svojoj volji, tj. baviti se poljoprivredom i stočarstvom. Harari početke tog procesa smješta između 9500. i 8500. g. pr. Kr. na Bliskom istoku. Također se bavi neovisnim pojavljivanjima poljoprivrednih centara u različitim dijelovima svijeta. Međutim, autor ne smatra agrarnu revoluciju napretkom jer je ona ljudima otežala život, zato što *sapiensovo* tijelo nije naviknuto tu vrstu fizičkoga rada. Unatoč tome, ljudi iz te revolucije nisu izašli drastično pametnijima, iako je ona dovela do pogodnosti, poput rasta populacija i stvaranja elita. Poglavlje se potom bavi razvojem poljoprivrede i prvih stalnih naselja te se konstatira da su ljudi prihvatili

poljoprivredu zbog većih šansi za demografskim rastom. Također, na primjeru nalazišta Göbekli Tepe autor navodi mogućnost da su ljudi ušli u agrarnu revoluciju iz kulturnih ili ideoloških razloga. Zaključno se bavi počecima stočarstva i ističe kako čovjek kroti životinje nizom brutalnih postupaka.

U Glavi šestoj *Gradnja piramida* (str. 117-137) autor se detaljnije bavi društvenim i političkim sustavima prvih društava i navodi da se zbog skupljanja viškova hrane omogućuje početak pisane povijesti zato što su svi viškovi odlazili eliti, koja se potom mogla baviti drugim aktivnostima, izuzev fizičkoga rada. Kroz tijek poglavlja razrađuje upotrebu „mitova“, tj. koncepata u koje cijelo društvo treba vjerovati zbog suradnje i održanja većih zajednica. Kao primjere tih mitova navodi zakone i religiju.

Glava sedma *Preopterećena memorija* (str. 139-153) započinje tvrdnjom da čovjek u društvu mora upamtiti ogromnu količinu informacija kako bi funkcionirao u društvu. Te informacije ljudski mozak ne može pohraniti i obraditi zbog njegova ograničena kapaciteta. Autor iz toga izvodi priču o pojavi brojeva i kasnijem izumu i razvoju pisma te razvoju birokracije. Poglavlje zaključuje opisom sadašnje situacije, u kojoj je niz stvari preveden na jezik brojeva, te ustvrđuje koliku ulogu brojevi imaju u modernom društvu.

U fokusu je Glave osme *U povijesti ni pravice* (str. 155-182) bavljenje diskriminacijom u ljudskim društvima, tj. razradom mitova koji omogućuju diskriminaciju iz biološke perspektive. Harari najprije razrađuje pitanje iz kojeg razloga nastaju diskriminacije i smatra da je nužno u svakom društvu odrediti koje će se skupine smatrati „odbojnicima“ kako bi društvene elite zadržale vlast. Zatim se bavi uvozom afričkog roblja u Ameriku te navodi činjenicu da su se robovi uvozili jer su bili otporni na tropske bolesti. Zatim razrađuje problem hijerarhije spolova u društvima te istražuje postoji li biološka pozadina iza premoći muškaraca. Navodi mogućnosti da se to dogodilo zbog veće mišićne snage u muškaraca, njihove veće agresivnosti ili genetskih uzroka. Harari zaključuje da na to pitanje trenutačno nemamo dovoljno dobar odgovor.

U Glavi devetoj *Strelica povijesti* (str. 185-195) autor se bavi definiranjem ljudskih kultura te razradom njihove dinamičnosti i usmjerenosti ljudskih civilizacija. Smatra da je povijest usmjerena prema spajanju kultura te njihovu slamanju i navodi da je čovjekov cilj oduvijek bila želja za globalnim ujedinjenjem. Potom ustvrđuje da se veći dio unifikacijskog procesa zbilo u zadnjih 500 godina razvojem imperija, jačanjem trgovine i pojavom organiziranije religije, čime najavljuje nekoliko idućih poglavlja.

Glava deseta *Miris novca* (str. 197-212) započinje navođenjem prvih ekonomskih transakcija u društvima lovaca-sakupljača. One su se bazirale na trampima te razvoju novca jer na trampima ne može funkcionirati ekonomija većeg broja ljudi. Harari potom navodi tezu da je novac dokaz mentalne revolucije zato što njegova vrijednost postoji samo u kolektivnoj mašti i najuniverzalniji je sustav uzajamnog povjerenja. Poglavlje završava opisom povijesnog razvoja novca te njegovim isprepletanjem s političkim sustavima.

Autor počinje Glavu jedanaestu *Imperijalne vizije* (str. 213-233) definiranjem imperija kao oblika političkog poretka koji povezuje puno kulturno i teritorijalno različitih naroda te navodi da su za funkcioniranje imperija nužne fleksibilne granice i velik apetit. Potom se bavi problemom moderne perspektive na carstva kao na užasna i opresivna uređenja i ustvrđuje da su u zadnjih 2500 godina carstva bila najčešće, najuobičajenije i najstabilnije političke tvorevine. Harari zatim naglašava da su sva carstva isticala da se šire za dobrobit pokorenih naroda i da su općenito inkluzivno nastrojena. Potom ustvrđuje model ciklusa utemeljenja, održanja i raspada svakog carstva te naposljetku predviđa stvaranje carstva na svjetskoj razini.

Narativ Glave dvanaeste *Zakon religije* (str. 235-264) započinje definiranjem religije kao ujediniteljem čovječanstva koje se bazira na nadljudskom poretku. Potom se bavi razvojem religije kroz povijest, najprije s animizmom, zatim s agrarnom revolucijom i s politeističkim religijama te naposljetku sa stupanjem monoteizma na religijsku scenu. Autor navodi stajalište da je monoteizam fanatičniji zbog svog isključivog karaktera. Poglavlje završava podjelom religija na teističke i humanističke te dodatnim obrazlaganjem razloga koji humanizam čine religijom.

Glava trinaesta *Tajna uspjeha* (str. 265-273) služi kao sažetak posljednjih nekoliko cjelina te se u njemu ustvrđuje da je unifikacija neizbježna posljedica dinamike ljudske povijesti. Također se naglašava da je to proces koji još nije gotov. Harari se potom bavi dvama „postulatima“ povijesti kao znanosti te naglašava da je prva karakteristika povijesti ta da je svaka točka u prošlosti svojevrsno raskrižje na kojemu su njeni akteri mogli odabrati ispravan put. Drugi postulat koji se ističe jest da povijest odluke donosi bez obzira na dobrobit ljudi te na kraju najavljuje zadnju cjelinu knjige.

Fokus Glave četrnaeste *Otkriće neznanja* (str. 277-306) jest na ustvrđivanju da se moderna znanost razlikuje od svih prošlih po spremnosti za priznavanje neznanja te da se bazira na opažanju i matematici, a naposljetku čovjeku omogućuje stjecanje novih moći. Ono započinje konstatiranjem da je period od posljednjih 500 godina vrijeme ogromnog rasta ljudske moći te uspoređuje svijet iz 16. stoljeća i onaj današnji preko niza statističkih podataka. Zatim se pojašnjava proces povezivanja znanosti s državnim aparatima, industrijom i vojnom tehnologijom. Potom se bavi konceptom koji naziva „Projekt Gilgameš“. Za dotični koncept Harari predviđa da će biti jedno od obilježja budućnosti te da mu je glavni cilj stvaranje ne-smrtnih ljudi.

Autor Glavu petnaestu *Brak znanosti i imperija* (str. 307-337) počinje pričom o ekspediciji Jamesa Cooka te navođenjem koja je poboljšanja taj događaj doveo u pogledu medicine. Pritom se naglašava kako je taj pothvat imao i vojnu komponentu. Potom skreće na pitanje zašto su se baš u sjevernoj i zapadnoj Europi pojavila uređenja koja su dovela do europske dominacije u svijetu. Autor smatra da se europska dominacija temelji na nizu vrijednosti, mitova i društveno-političkih struktura kojima treba puno da se formiraju i usvoje te to naziva osvajačkim mentalitetom. Zatim konstatira da su karte iz perioda ranog novog vijeka poticale na istraživanja jer su neistražene dijelove ostavljale praznima. Poglavlje završava ustvrđivanjem da su se motivi imperija i znanosti često isprepletali te da su međusobno utjecali na razvoj.

Glava šesnaesta *Kapitalistička vjera* (str. 339-369) započinje tvrdnjom da je novac ključan za izgradnju carstava i širenje znanosti te se ujedno pita je li novac i njihov krajnji cilj ili samo usputna nužnost. Potom narativ skreće na priču o osnivanju prvih banaka te se navodi da je ono što bankama omogućuje preživljavanje vjera u bolju budućnost i napredak. Upravo za to vjerovanje Harari smatra da je omogućilo kapitalizam koji je, pak, omogućio pojavu imperijalizma. Potom se bavi pričom o razvoju kapitalizma te poglavlje zaključuje opisom stanja modernog kapitalizma.

Narativ Glave sedamnaeste *Kotači industrije* (str. 371-387) počinje pričom o drevnim energentima i ljudskom neznanju o pretvorbi jedne vrste energije u drugu. Potom se vraća pažnja na priču o razvoju parnog stroja i njegovoj primjeni u ugljenokopima u Velikoj Britaniji. Na temelju toga Harari definira industrijsku revoluciju kao revoluciju pretvorbe energije bilo kojeg podrijetla te nastavlja navođenjem niza drugih energenata kojima se čovjek koristio. U tom periodu dolazi do velike količine jeftine i obilne energije i sirovina

te eksplozije ljudske produktivnosti. Poglavlje zaključuje pričom o pojavi konzumerizma, koji definira kao etiku koja je nastala zbog ogromne ponude jeftinih proizvoda.

Glava osamnaesta *Permanentna revolucija* (str. 389-414) polazi od tvrdnje da je industrijska revolucija oslobodila čovjeka od ovisnosti o okolišu te da čovjek pustoši okoliš svojom aktivnošću koja mu na kraju može ugroziti opstanak. Zatim se istražuje koji je utjecaj industrijska revolucija imala na poimanje vremena te se zaključuje da je moderno poimanje vremena po satima tekovina industrijske revolucije zbog nužnosti za sinkronizacijom s javnim prijevozom i početkom rada u tvornicama. Druga stavka koja se razrađuje jest ta da se zbog industrijalizacije raspala tradicionalna formacija obitelji i rodova te da su se država i tržište postavili kao zaštitnici pojedinaca umjesto obitelji. Taj koncept autor naziva „imaginarnim rodovima“ i kao primjere dotičnih navodi države i nacije. Na kraju se poglavlja Harari bavi fenomenom gotovo potpunog nestanka međunarodnog rata u 20. stoljeću te zaključuje da su najvažniji uzroci ti da je vođenje ratova postalo neisplativo jer je cijena ratovanja drastično porasla, dok su profiti pali.

Fokus Glave devetnaeste *I bili su sretni* (str. 415-436) jest na odgovoru na pitanje jesu li ljudi kroz tijek svih promjena i rastom moći postajali sretniji ili ne. Uz to navodi da se tim pitanjem povjesničari većinom ne bave te da je poprilično nejasno što sreća uopće jest. Autor iznosi sociološko, biološko i etičko gledište sreće te zaključuje da sreću uvjetuju biokemijski procesi koji su uglavnom stabilni, no da na nju imaju utjecaj vanjski, tj. povijesni uvjeti. Poglavlje zaključuje pozivom na istraživanje relativno nove grane historijske znanosti, a to je povijest sreće.

Harari se u Glavi dvadesetoj *Konac Homo sapiensa* (str. 437-456) bavi predviđanjem u što bi se čovjek mogao pretvoriti u budućnosti različitim nadogradnjama i „poboljšanjima“. Autor najprije razglaba o želji za „uskrsavanjem“ izumrlih vrsta poput mamuta i neandertalaca te o kiborskom inženjeringu. Poglavlje se zaključuje konstatiranjem da se u 21. stoljeću ljudi oslobađaju okova biologije te se iskazuje paranoja oko toga da ćemo samovoljno evoluirati u ne-smrtno ljude, pozivajući cjelokupno čovječanstvo da pokuša utjecati na potencijalno pozitivan smjer našega razvoja.

U Pogovoru *Životinja koja je postala bog* (str. 457-458) autor se nastavlja na glavne odrednice prošlog poglavlja te uspoređuje kako je *sapiens* od beznačajne životinje u Africi napredovao do vladara planeta. Ustvrdjuje kako smo na rubu toga da postanemo bogovi te konstatira da je nužno kritički promisliti kakvim bi bogovima bila naša vrsta.

Interpretacija koju autor iznosi u ovome djelu iznimno je dobro pojašnjena te je očigledno da je građa knjige nastala na dugotrajnom iščitavanju znanstvenih radova iz niza znanstvenih disciplina. Harari je svoj pokušaj da prošlost *Homo sapiensa* promatra kao biće kojim upravljaju zakoni biologije uspio provesti uspješno. Jedna je od temeljnih karakteristika djela ta da izbjegava jednostavna rješenja, već ako je nužno uvesti dodatne dimenzije u problem, uvodi ih i odvaguje koje su varijante primjerenije i koje se čine ispravnije. U ranijim poglavljima koja se bave razdobljem za koje je dostupno manje izvora autor pokazuje talent opisivanja uvjeta u dotičnim periodima.

Djelu se može zamjeriti vidljivija pristranost autora vezana uz moderni svijet kada do izražaja dolaze njegovi stavovi, u kojima poprilično pesimistično gleda na moderno društvo. Glavna je zamjerka djelu autorovo povremeno pretjerivanje i neoprez u naglašavanju određenih fenomena koje tumači, kao i povremeni upliv u senzacionalističke vode, što je posebno vidljivo u kasnijim dijelovima knjige. Još jednu zamjerku čine auto-

rova sumorna predviđanja, kojima ne bi trebalo biti mjesto u historiografskom djelu, no u kontekstu popularne znanosti kojoj ova knjiga pripada one funkcioniraju kako bi čitatelj bio dodatno zainteresiran te se osjetio angažiranim.

Što se tiče leksika kojim se autor koristi, on nije stručan, već je više prilagođen općoj čitateljskoj publici. Temeljna je karakteristika Hararijeva pisanja da na jasan i često dovtljiv način, preko osobnih refleksija, tumači problematiku kojom se bavi u djelu. Glede autorove perspektive, Harari uspijeva stvoriti dojam kao da piše bez gotovo ikakvih predrasuda i emocija te kao da s distance promatra dani problem, što je posebno pohvalno, no to je najviše vidljivo u ranijim dijelovima knjige, dok u kasnijim, kao što je već spomenuto, u interpretaciju ulaze i autorovi osobni strahovi i animoziteti.

Igor Krnjeta

Nacionalizam i prosvjeta u Jugoslaviji prije Drugog svjetskog rata

Peter Troch, Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II, London-New York: I. B. Taurus, 2015., 319 str.

U drugoj polovini 2015. godine iz tiska je izišla knjiga koja se bavi problemom izgradnje nacije na prostoru bivše Jugoslavije u razdoblju između dvaju svjetskih ratova. Zapravo se radi o doradenom tekstu doktorske disertacije objavljene na Sveučilištu u Ghentu, čiji je autor znanstvenik mlađe generacije Pieter Troch. Autor je inače poznat po člancima objavljenima u posljednjih nekoliko godina u kojima se na induktivan način bavio ovom temom. Za njih je istraživao po arhivima i knjižnicama i u našim krajevima. Stoga je ova knjiga nekako obuhvatila, ali i uvelike proširila njegova ranija saznanja. Temom (nemogućnosti) izgradnje jugoslavenske države i nacije u međuraću dosad se bavilo više autora, obrađujući je iz više raznih perspektiva. Pieter Troch donekle je jedinstven jer se tom problemu posvetio istražujući prvenstveno transmisijske odgojno-obrazovne te kulturne (i kulturno-religijske) napore tadašnjih vlasti. U konačnici, analizirajući načelna i faktična zaduženja prosvjetnih tijela, nastavni kadar, programe i udžbenike koji su se koristili u osnovnom školstvu, autor nam nastoji pokazati kako se izgrađivalo državno i nacionalno jedinstvo kroz segment školstva.

Knjiga započinje vrlo dobrim uvodom (*Introduction*; str. 1-14) u kojem autor naglašava *jugoslavizam* kao koncept intelektualaca 19. stoljeća te da tek u vremenu njegova oživotvorenja nakon Prvog svjetskog rata možemo opipljivo pratiti njegov put izgradnje. Uvod nas upoznaje i s glavnim autorima koji su se bavili temom jugoslavenskog nacionalizma, ali daje i izvrstan pregled metodoloških i teorijskih koncepata koji nam mogu pomoći u općenito boljem razumijevanju teme izgradnje (nacionalne) države.

U prvom dijelu knjige (*Part I: The Framework: Yugoslavism, Politics, and Education*; str. 15-50) Troch nas uvodi u probleme. Prvo potpoglavlje daje nam kraći pregled

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

48

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2016.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 48

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Željko Holjevac

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršna urednica / Executive Editor

Inga Vilogorac Brčić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Kristina Milković

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Marko Maraković

Lektura

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada

250 primjeraka

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

RADOVI 48

ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU